

ТРАНСПОРТНО ПРЕДПРИЯТИЕ

Същност на транспорта

I. Особенности на транспортния отрасъл.

1. Същност на транспорта.

Транспортът е стопански отрасъл, който осъществява транспортни връзки между производителите и потребителите. Предмет на неговата дейност са товарните и пътническите превози на определено разстояние.

2. Специфични особености на транспорта.

Като отрасъл на материалното производство, транспортът се характеризира с редица специфични особености:

А) Транспортното производство не създава нов веществен продукт с нови свойства. Транспортната продукция няма веществен израз и се измерва в тонкилометри при товарните превози и в пътнически километри при пътническите превози. При нея се извършва само пространствена промяна.

Пространствената промяна представлява продължение на производствения процес от производителя към крайния потребител. Готовият продукт е готов за потребление след като бъде извършен превоз.

Б) Транспортната продукция е неделима от транспортния процес, поради което тя не може да се натрупва. Тя се консумира в момента на нейното производство.

В) В транспортното производство не се влагат суровини. Транспортът няма свой самостоятелен предмет на труда. При транспортния производствен процес предмет на труда е продукцията на останалите отрасли на материалното производство и нейната пространствена промяна.

Г) Налице е съществена разлика в структурата на авансираните в транспортното производство средства в сравнение с другите отрасли. Относителният дял на оборотния капитал в транспорта е много по-малък в сравнение например с промишлеността.

Д) Продукцията на различните видове транспорт е взаимозаменяема в повечето случаи. Това означава, че дадена стока при определени условия може да се превози по железопътен, автомобилен или друг вид транспорт.

Е) Транспортът се характеризира с голяма динамичност на неговите основни средства. Най-важната съставна част от тях са превозни средства, които задължително се предвиждат от едно място на друго в процеса на извършване на превозите и затова се наричат подвижен състав.

II. Видове транспорт

При товарните и пътническите превози участват различни видове транспорт, които се класифицират по различни признаци в зависимост от техническото устройство на съответния вид, вида на пътя, мястото в общественото разделение на труда и др.

1. Според мястото в общественото разделение на труда транспортът се класифицира на:

А) обществен транспорт - към него се отнасят всички видове транспорт. Общественият транспорт включва както транспорта за обществено ползване, така и транспорта за ведомствено използване;

Б) вътрешнопроизводствен транспорт - обслужва отделните звена (цехове) на предприятието; наред с основните превозни средства се използват и специфични превозни средства като асансьори, транспортни ленти и др.

2. Съобразно вида на пътя и на транспортните средства за превоз на товари и пътници, транспортът се класифицира на:

А) автомобилен транспорт - характеризира се с бързо организиране на транспортната дейност при минимални капитални вложения;

Б) железопътен транспорт - това е подходящ транспорт за превоз на масови товари на дълги разстояния;

В) воден транспорт - използва се за превоз на масови товари, които не изискват бързи доставки;

Г) въздушен транспорт - извършва транспортно обслужване с превоз на пътници, поща,

бързоразвалящи се стоки и стоки, които изискват бърза доставка;

Д)Тръбопроводен транспорт - отнася се към специалните видове транспорт, като извършва превози на течни горива - характеризира се с ниска себестойност;

Е) въжен, конвейерен и асансьорен транспорт - транспорт за вътрешнопроизводствени превози.

Транспортно предприятие

I. Същност и видове транспортни предприятия.

1.Същност и предмет на дейност на транспортните предприятия.

Транспортните предприятия се изграждат и функционират съобразно изискванията на Търговския закон, Закона за автомобилните превози, Закона за железопътния транспорт, Закона за гражданското въздухоплаване, Закона за морското пространство, вътрешните водни пътища и пристанища.

Предмет на дейност на транспортните предприятия са превозите на товари и пътници с различни видове транспортни средства на определено разстояние с оглед получаване на печалба.

2.Видове транспортни предприятия.

Транспортните предприятия се различават според формата на собственост, големината на капитала, вида на превозите, правната форма, начина на учредяване и др. С по-голямо стопанско значение са:

А) В зависимост от формата на собственост се различават:

- » държавни транспортни предприятия;
- » частни транспортни предприятия;
- » смесени транспортни предприятия.

Б) Според произхода на превозвачите, предприятията се диференцират на:

- » национални транспортни превозвачи;
- » чуждестранни транспортни превозвачи;
- » смесени транспортни превозвачи.

В) Според вида на транспортните средства за превози се различават:

- » фирми за автомобилни превози на товари и пътници;
- » фирми за железопътни превози на товари и пътници;
- » фирми за въздушни превози на товари и пътници;
- » фирми за водни превози на товари и пътници.

II. Капитал на транспортното предприятие.

1.Капитал на транспортното предприятие.

Капиталът е основен ресурс, без който е невъзможно осъществяването на същински бизнес. Капиталът на транспортната фирма се формира както при другите стопански предприятия.

2.Финансиране на транспортното предприятие.

Финансирането на транспортното предприятие (фирма) се осъществява от вътрешни и външни източници (както при другите стопански предприятия).

3.Основен капитал на транспортното предприятие.

Основният капитал се инвестира за по-дълъг период от време и се материализира в дълготрайни материални активи.

А)Дълготрайните материални активи с производствено предназначение непосредствено участват в създаването на транспортната продукция.

Б)Непроизводствените дълготрайни активи са предназначени за задоволяване на жилищно-комуналните и културно-битовите потребности на транспортните работници. Те не участват пряко в транспортния процес, но съдействат за неговото нормално протичане.

4.Структура на дълготрайните материални активи на фирмите от отделните видове транспорт.

Структурата на дълготрайните материални активи на фирмите от отделните видове транспорт се характеризира с известни различия в съотношението на различните групи основни средства към общата стойност на дълготрайните материални активи.

» *За структурата на ДМА в железопътния транспорт* е характерно голямото различие в относителния дял на самостоятелно обособените групи основни средства. Някои от тях като земи, стопански инвентар и други имат незначителен относителен дял в общата стойност на ДМА. В същото време групата на машините, съоръженията и оборудването заема около 45 % от общата стойност на ДМА, а групата на транспортните средства - около 40 %.

» *В структурата на ДМА от автомобилния транспорт* пък преобладава относителния дял на транспортните средства, който в различните автомобилни фирми варира в граници от 70-75 % от общата стойност на ДМА. За сметка на това относителният дял на машините и съоръженията е сравнително малък. По-висок е относителният дял на сградите и стопанския инвентар.

» *Във водния транспорт* липсват дълготрайни материални активи, вложени в път. Тук относителният дял на транспортните средства като цяло е твърде висок - над 70 %.

» *Структурата на ДМА във въздушния транспорт* наподобява структурата на активите във водния транспорт, тъй като и във въздушния транспорт липсват дълготрайни материални активи, вложени в път.

Преобладаващата част от дълготрайните материални активи в транспорта участват пряко в експлоатационната дейност, т.е. в процеса на превозването на товарите и пътниците. Сравнително по-малък е относителният дял на дълготрайните материални активи в спомагателните дейности в транспорта - производствената, строителната и др.

5. Изразяване на дълготрайните материални активи на транспортните предприятия.

Дълготрайните материални активи се изразяват по два начина: **в стойност и в натура**. **В стойност те се изразяват чрез един-единствен измерител - левове, а в натура - чрез различни измерители, характерни за всеки един от тях.**

» *В железопътния транспорт сградите* се изразяват в брой и застроена площ (м²); *съоръженията на железния път* по видове - мостове, подпорни стени; *локомотивите* - в брой и по мощности в конски сили.

» *В автомобилния транспорт* дълготрайните материални активи се изразяват в натура, както следва: *автомобилите* - в брой и по типове, според вида на горивото и по товароспособност; *ремаркетата* - в брой, по типове и по товароспособност.

» *В морския транспорт корабите* се изразяват в брой, по видове, в бруто и нето регистър тонове и по товароподемност.

» *В речния транспорт влекачите и самоходните кораби* се изразяват в брой и по товароподемност в тонове, а *пътническите кораби* - в брой и пътничкоместа.

» *Във въздушния транспорт самолетите* се изразяват в брой и по видове, по мощност в конски сили, по товароподемност в тонове и пътничковместимост - брой на пътническите места в тях.

6. Амортизация на дълготрайните материално активи в транспортните предприятия.

За да се поддържат в изправност и годност за работа, в процеса на тяхната експлоатация ДМА трябва периодично да се ремонтират. Разходите по текущото поддържане и текущия ремонт са сравнително малки по размери, извършват се равномерно през по-малки периоди в течение на годината и затова могат да се отнесат направо в себестойността на продукцията. При основния ремонт разходите са твърде големи и се извършват през по-продължителни периоди от време - обикновено повече от една година.

Чрез амортизационните отчисления постепенно и равномерно се набират средства за възстановяване на основните фондове и за основен ремонт. Тези средства се изразходват неравномерно, но това не се отразява на себестойността на превозите.

Със специфични особености се характеризира амортизацията на превозните средства във въздушния транспорт.

За всеки тип самолети се разработва таблица за амортизационни норми, в която са записани трайността им в пролетени часове, годишната норма на пролетени часове, амортизационния срок в години и амортизационната норма.

7. Оборотен капитал (краткотрайни активи) в транспортното предприятие.

Оборотният капитал се материализира в краткотрайни активи - предмети на труда, намиращи се във вид на производствени запаси от спомагателни материали, гориво, суровини и материали в незавършено производство. Те са известни още като оборотни средства.

В структурно отношение краткотрайните материални активи (КМА) на транспортното

предприятия се различават от тези в промишлеността. В преобладаващата си част това са спомагателни материали, необходими за организирането и редовното осъществяване на транспортния производствен процес като гориво, смазочни материали, инструменти, работно облекло и др.

Нормите на транспортните оборотни средства се установяват в дни, в стойност или в % от стойността на дадена транспортна продукция.

Например нормата за запасяване с гориво и други спомагателни материали се определя в дни; нормите за запасяване с готова продукция - в дни или в % от стойността на продукцията и т.н.

Ускоряването на обръщаемостта на оборотните средства (КМА), необходими за изпълнението на определен обем превозна или друга дейност, съдейства за намаляване на техния размер. Това е важен резерв за повишаване на рентабилността на транспорта и за реализиране на икономии на оборотни средства. Колкото по-бързо се извършва кръгооборотът на оборотните средства, толкова по-малък е техният размер за осигуряване на нормална и непрекъсната превозна дейност.

Обръщаемостта на оборотните средства е отношението на обема на произведената продукция към сумата на необходимите оборотни средства.

В транспорта обемът на произведената продукция в стойност е равен на приходите от реализацията на транспортната продукция по действащите тарифи.

В отделните видове транспорт съществуват значителни резерви за икономии на оборотни средства.

Основните пътища за икономии на оборотни средства са:

- » ликвидиране на излишните и свръхнормативните запаси с резервни части и гориво;
- » осигуряване на по-голяма ритмичност на снабдяването;
- » внедряване на нови превозни средства;
- » намаляване на времето на превозите, с което се ускорява доставката на превозваните товари.

III. Персонал в транспортното предприятие.

Спецификата на транспортния производствен процес съществено влияе върху структурата на заетия транспортен персонал. Така преобладаваща част се пада на зетите в автомобилния транспорт, следван от железопътния, доколкото останалите видове транспорт имат сравнително малък относителен дял.

1.В железопътния транспорт зетият персонал се диференцира по категории според функциониращите експлоатационни стопанства: гарово, локомотивно, вагонно, пътно и електрическо стопанство; служби и категории, а именно:

- » **гаров персонал** - ръководители на движение, началници на влакове, стрелочници, кондуктори, товаро-разтоварни работници;
- » **локомотивен персонал** - локомотивни машинисти, шлосери по ремонта и др.;
- » **вагонен персонал** - техници по експлоатация на вагоните, майстори, чистачи и др.;
- » **персонал в пътното стопанство** - техници, кантонери, шлосери в работилници, прелезопазачи и др.

2.В автомобилния транспорт поради по-малкото разнообразие на работата в него, работниците и служителите са диференцирани в сравнително по-малко звена, служби и категории.

- » **водачи на автомобили;**
- » **сервизни работници;**
- » **товаро-разтоварни работници;**
- » **механизатори.**

3.Водният транспорт, както и автомобилният, се характеризира с по-слабо диференциране на персонала. Тук са обособени две масови групи:

- » **корабни работници и служители;**
- » **товаро-разтоварни работници и служители.**

4.Във въздушния транспорт персоналет се диференцира по категории както следва:

- » **технически персонал по ремонт на самолетите;**
- » **летателен състав;**
- » **ръководители на полети;**
- » **шофьори;**
- » **радиомеханици;**

» **билето-багажни касиери.**

В отделните видове транспортни предприятия се прилагат **сделната и повременната форми на заплащане на труда.**

При сделната форма размерът на трудовото възнаграждение се определя въз основа на количеството изпълнена работа. Прилага се най-вече при заплащането на водачите на товарните и пътническите автомобили.

При повременната форма на заплащане текущото възнаграждение се определя от количеството на отработеното време при дадена сложност на труда.

1. IV. Транспортни тарифи.

1. Същност на транспортните тарифи.

Транспортните тарифи са цени за превоз на товари, пътници, багаж и други услуги, извършвани от транспортните фирми.

Тарифите се определят в зависимост от размера на разходите за производство на транспортната продукция.

2. Тарифна система.

Тарифите се разработват въз основа на определени принципи на тарифната политика. Съвкупността от тези принципи и методи за тяхното реализиране, се нарича тарифна система. Тя включва онези ценообразуващи фактори, които характеризират същностната страна на транспортния производствен процес и които определят величината на конкретните превозни цени.

Основни ценообразуващи фактори са: тарифното разстояние, видът и естеството на стоката, нейната тежина и качеството на транспортната продукция (превозите).

3. Тарифна ставка.

Оценката на транспортното разстояние и тежината на превозите като основни елементи на превозна цена, се извършва с помощта на **тарифни ставки.**

Тарифната ставка е част от превозната, която се пада на единица транспортна продукция - тонкилометър и пътнико- километър. Определя се като превозната цена за 1 тон стока или за тарифен клас, се раздели на съответното разстояние.

- *Цените в железопътния транспорт се установяват не за един превозен тон, а за придвижването на вагони с различна товароспособност на съответните разстояния.* Себестойността на превоза на вагон с определена товароспособност се получава като себестойността на един превозен тон за съответното разстояние се умножи по техническата норма за натоварване, т.е. максималното количество товар от даден вид, което може да се натовари във вагона.

- *В автомобилния транспорт единичните превозни цени са посочени в три таблици, диференцирани според условията на превоза - за тонкилометър, за повременно заплащане и за покилометрово заплащане.* Освен това за престоите на автомобилите за извършване на товарно-разтоварни операции и за превозване със самосвални автомобили са дадени отделни таблици с единични цени.

Превозните цени, установени въз основа на показателя автомобилчас, се прилагат в случаите, когато превозите се извършват на къси разстояния и поради естеството на работата са свързани с големи престои на автомобилите. Цените на автомобилкилометър се прилагат, когато естеството на превозите обуславя наличието на голям празен пробег на автомобилите или непълното използване на товароспособността им. И двата вида превозни цени са диференцирани в зависимост от товароспособността на автомобилите.

- *В крайбрежния воден транспорт тарифата за превоз на товари е подобна на тази в железопътния транспорт.* Съществуват обаче известни различия в тарифните класове.

- *Във въздушния транспорт цените за превоз на товари са определени на основата на релационния принцип, тъй като експлоатационните пунктове (аерогарите) са сравнително малко на брой и това позволява в тарифата да се посочват конкретно връзките между тези пунктове, без да се увеличава обемът на тарифата.* Единичните превозни цени са определени за 1 кг тежина по всяка отделна релация.

За допълнително извършвани услуги от транспортната фирма (теглене на пратки, дезинфекция на превозните средства и др.) от клиентите се събират допълнителни такси.

4. Видове транспортни тарифи.

Транспортните тарифи се характеризират с голямо разнообразие, свързано с вида на транспорта, обекта на транспортиране, режим на тарифиране, брой на участващите транспортни предприятия и др.

А) В зависимост от вида на транспорта тарифните ставки биват:

- » железопътни тарифи;
- » автомобилни тарифи;
- » морски тарифи;
- » речни тарифи;
- » въздушни тарифи.

Б) С оглед обекта на транспортиране тарифите са:

- » товарни тарифи;
- » пътнически тарифи.

В) Според режима на тарифиране тарифите се класифицират на:

- » редовни тарифи;
- » изключителни тарифи.

Г) В зависимост от броя на участващите в тарифита транспортни предприятия, тарифите се разделят на:

- » **вътрешни тарифи** - прилагат се при превоз на стоки или пътници по един вид транспорт, който принадлежи на една страна;
- » **международни тарифи** - отнасят се за превози на стоки или пътници, в които участват две или повече транспортни предприятия, принадлежащи на различни страни;
- » **комбинирани тарифи** - прилагат се при превоз на стоки или пътници по два или повече различни видове транспорт.

V. Експлоатационни разходи в транспортното предприятие.

1. Същност на експлоатационни разходи в транспортното предприятие.

Експлоатационните разходи на транспорта по видове транспорт са твърде многообразни по форма и място на проявлението им. За да се осигурят условия за извършване на задълбочен анализ на резултатите от производствената дейност на транспортните фирми и да се разкрият възможностите за намаляване на себестойността на превозите, се прилага класификация на експлоатационните разходи по различни признаци.

2. Видове експлоатационни разходи в транспортното предприятие.

А) В зависимост от характера на връзките им с производствения, респективно експлоатационния процес в транспорта, експлоатационните разходи биват:

» **производствени разходи** - това са експлоатационните разходи, свързани с производството на продукцията - например разходите за заплати на работниците, непосредствено участващи в транспортния производствен процес (локомотивни машинисти, водачи на автомобили и др.); разходите за амортизация на основните средства; разходите за гориво и смазочни материали, за резервни части и др.

» **допълнителни експлоатационни разходи** - разходи, свързани с обслужване на производствените процеси и с организация и управлението на транспортните фирми. Това са разходите за труд на работниците и служителите, разходите за материали в поделенията, разходи за управленския апарат и др.

Б) Според начина на отнасянето им към отделните видове продукция в транспорта (товарна и пътническа, багажна, колетна и др.) експлоатационните разходи се диференцират на:

» **преки разходи** - всички експлоатационни разходи, които могат да се разпределят направо в себестойността на продукцията без да се извършват допълнителни изчисления. Преки са например разходите за гориво и смазочни материали на локомотивите и автомобилите, за ремонт на вагоните и др.;

» **косвени разходи** - разходи, които не могат да се разпределят направо в себестойността на продукцията, което налага да се използват допълнителни измерители като влакилометри, локомотивкилометри, пробег на автомобили. Косвени са например разходите по поддържането и ремонта на железния път, разходите в гарите и др.

Класификацията на експлоатационните разходи на преки и косвени осигурява прецизност при

разпределението им между товарната и пътническата продукция, с което по-реално се определя себестойността на единица продукция, на 1 тонкилометър и 1 пътничкилометър.

В) Според влиянието на обема на превозната работа върху експлоатационните разходи на транспорта, те се класифицират на:

» **постоянни разходи** - разходи, независещи от обема на превозната работа. Това са разходите за по поддържане на земното платно и съоръженията на жп линиите, за осветление на гаровите сигнали и др.;

» **променливи разходи** - разходи, зависещи от обема на превозните работи. Такива са например разходите, свързани с осигуряване движението на влаковете, автомобилите, самолетите и други с гориво и смазочни материали.

Диференцирането на разходите на преки и косвени дава възможност на транспортните предприятия (фирмите), използвайки непрекъснатото нарастване на обема на превозната работа, да се насочат към провеждане на такива мероприятия, които ще осигурят максимална икономия на експлоатационни разходи и ще доведат до намаляване на себестойността на превозите.

Обобщение - основни акценти

1. С какви специфични особености се характеризира транспортният отрасъл?

Транспортът е стопански отрасъл, който осъществява транспортни връзки между производители и потребители. Предмет на дейност на предприятията в него са превозите на товари и пътници на определено разстояние.

2. Защо транспортният превозен процес има производствен характер?

Превозите на товари и пътници представляват пространствена промяна, изменение на местоположението им, с което създават условия за реализация на потребителната стойност на стоките и живия труд. Пространствената промяна е продължение на производствения процес в сферата на обръщението, тъй като готовият продукт е годен само тогава, когато бъде превозен до мястото на потребление.

3. В какви дълготрайни материални активи (ДМА) се материализира основният капитал на транспортното предприятие?

Основният капитал на транспортното предприятие (фирма) се материализира в ДМА с производствено предназначение (сгради, транспортни средства - влакове, самолети, автобуси, кораби, производствени машини, стопански инвентар и др.) и ДМА с непроизводствено предназначение, задоволяващи жилищно-комунални и културно-битови потребности на транспортния персонал.

4. Що е транспортна тарифа?

Транспортната тарифа е цена за превоз на товари, пътници, багаж и други услуги, извършвани от транспортните предприятия.

Въпроси за дискусия, теми за обсъждане:

1. Как възниква и функционира транспортното предприятие?

2. На какви категории се диференцира персоналът в автомобилния, железопътния, водния и въздушния транспорт?

3. Как се осъществява амортизацията на ДМА в автомобилния, железопътния, водния и въздушния транспорт?

4. Как ще определите степента на използване на ДМА и КМА на една автомобилна фирма?

5. Посочете верния отговор: кои от посочените транспортни фирми са държавни?

а) МОТО ПФОЕ   б) Метрополитен   в) Автомагистрали   г) БДЖ-ЕАД